

UDK:373.1.02(045)

Xurshida NARXODJAYEVA,

Iqtisod va pedagogika universiteti professori v.b., filologiya fanlari doktori

E-mail: xurshida_narxojayeva@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor G.Tojiyeva taqrizi bilan

MEANS FOR CULTIVATING STUDENTS' SPEECH CULTURE

Annotation

This article provides an in-depth analysis of important tools and methods for developing students' speech culture. Speech culture includes not only the correct use of language, but also a person's culture in communication, ethics, rules of communication and the ability to adapt to social situations. Speech culture is of great importance in the education system in the formation of students' communicative abilities. The article discusses various methods and techniques aimed at improving students' language and speech culture during the lesson, pedagogical approaches and effective methods of teaching students speech culture. Enriching students' written and oral speech, following vocabulary and grammar norms, as well as forming the skills of correct and effective communication in a socio-cultural context play an important role in the educational process. By developing speech culture, students not only achieve academic success, but also become able to communicate effectively in society in a social and cultural environment.

Key words: Speech culture, students, education, communication, learning process, literature, norms, language skills.

СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье подробно анализируются важные средства и методы развития речевой культуры учащихся. Речевая культура – это не только правильное использование языка, но и включает в себя культуру, этику, правила общения и умение адаптироваться к социальной ситуации. Речевая культура имеет большое значение в формировании коммуникативных способностей учащихся в системе образования. В статье рассматриваются различные методы и методы, педагогические подходы и эффективные способы обучения учащихся культурной речи на уроке. В образовательном процессе важное значение имеют обогащение письменной и устной речи учащихся, соблюдение словарного и грамматического нормативов, а также формирование навыков правильного и эффективного общения в социокультурном контексте. Развивая речевую культуру, студенты не только достигают академических успехов, но и приобретают способность эффективно общаться в социальной и культурной среде общества.

Ключевые слова: Культура речи, студенты, образование, общение, учебный процесс, литература, норма, языковые навыки.

O'QUVCHILAR NUTQ MADANIYATINI O'STIRISH VOSITALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirishning muhim vositalari va usullari chuqur tahlil qilinadi. Nutq madaniyati – bu tilni faqat to'g'ri ishlatish, balki shaxsning muloqotdagi madaniyati, axloqi, muloqot qoidalari va ijtimoiy vaziyatga moslashish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati ta'lim tizimida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Maqolada dars jarayonida o'quvchilarning til va nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan turli usullar va metodlar, pedagogik yondashuvlar va o'quvchilarni nutq madaniyatiga o'rgatishning samarali usullari muhokama qilinadi. O'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini boyitish, lug'at hamda grammatika me'yorlariga amal qilish, shuningdek, ijtimoiy-madaniy kontekstda to'g'ri va samarali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Nutq madaniyatini rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishadilar, balki jamiyatda ijtimoiy va madaniy muhitda samarali muloqot olib borishga qodir bo'ladilar.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, o'quvchilar, ta'lim, kommunikatsiya, o'quv jarayoni, adabiyot, me'yor, til ko'nikmalari.

Kirish. Nutq madaniyati har bir insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Til va nutqning to'g'ri ishlatilishi, muloqotning samarali va madaniyatli bo'lishi, odamlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishda katta ahamiyatga ega. O'zbek sharq olimlari nutq madaniyati va uning ahamiyati haqida o'z asarlarida chuqur fikrlar bildirganlar. Ularning fikricha, nutq madaniyati nafaqat tilni to'g'ri va lo'nda ishlatish, balki axloqiy, ma'naviy va estetik jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Maqolada o'zbek sharq olimlarining nutq madaniyati haqidagi qarashlari tahlil qilinadi, shuningdek, o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda qo'llaniladigan asosiy metodlar va yondashuvlar muhokama qilinadi. Nutq madaniyati insonning shaxsiy va ijtimoiy

muvaffaqiyatlarida, shuningdek, ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki bu kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Nutq madaniyati – bu insonning tilni to'g'ri, ma'naviy va estetik jihatdan boy tarzda ishlatish qobiliyatidir. Bu atama, odamning nutqidagi grammatik to'g'rilik, lug'at boyligi, muloqotda ma'naviy meyorlar va ijtimoiy etikaga rioya qilish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati shaxsning o'z fikrini aniq, to'g'ri va samarali tarzda ifodalash, boshqalar bilan muloqotda madaniyatli va ehtiyotkor bo'lish imkoniyatini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek sharq olimlari nutq madaniyati haqida turli davrlarda va turli yo'nalishlarda o'z fikrlarini bildirganlar. Ularning asarlarida nutq madaniyati shaxsning ijtimoiy va ma'naviy

rivojlanishidagi muhim o'rin, til va nutqning to'g'ri ishlatilishi, muloqotdagi axloqiy meyorlar va etikaga katta ahamiyat berilgan. A.Navoiy o'z asarlarida tilni ifodalashning faqat ilmiy emas, balki axloqiy jihatlarini ham muhimligini ta'kidlagan. Uning "Xamsa" asarida, nutqning so'z san'ati sifatida qanday ishlatilishini, tilning nozikliklari va ifoda erkinligini, ayniqsa, adabiy asarlarda to'g'ri va mazmunli nutqni qadrlagan. Navoiyning nutq madaniyati haqidagi fikrlari, tilning go'zalligini va uning estetik qiymatini tushunishda zamonaviy o'quvchilarga ham ilhom manbai bo'ladi. Abu Rayhon Beruniy o'zining ilmiy asarlarida til va nutq madaniyatining ahamiyatiga e'tibor qaratgan. Uning fikricha, to'g'ri nutq nafaqat muloqotda, balki ilmiy va falsafiy fikrni aniqlik bilan ifodalashda muhimdir. U, shuningdek, tilni aniq va lo'nda ishlatish, nutqning ilmiy, madaniy va axloqiy jihatlarini doimo saqlash zarurligini ta'kidlaydi.

Imom Buxoriyning hadislar to'plamlarida ham nutq madaniyati, muloqotning to'g'ri va axloqiy jihatlarini haqida ko'plab misollar keltirilgan. Uning hadislarida, odamlarning bir-biri bilan muloqotda ehtiyotkor, muloyim va sabrli bo'lishi kerakligi, so'zlar bilan boshqalarga zarar bermaslik kerakligi ta'kidlangan. Bu uning nutq madaniyatiga bo'lgan yondashuvini ifodalaydi.

Abdulla Qodiriy o'z asarlarida, xususan, "O'tkan kunlar" romani orqali, tilni va nutqni to'g'ri ishlatishning jamiyatdagi o'rni haqida gapirgan. U tilni faqat ma'lumot berish vositasi emas, balki insoniyatning jamiyatda o'zini tutishi, munosabatlar o'rnatishi uchun zarur vosita sifatida ko'rgan. Uning nutq madaniyati haqidagi qarashlari jamiyatda odob-axloq va etika meyorlariga amal qilishni ta'minlashga qaratilgan. O'zbek sharq olimlari nutq madaniyatini nafaqat tilni to'g'ri ishlatish, balki axloqiy va ijtimoiy jihatlarini ham hisobga olishni muhim deb bilishgan. Ularning fikrlariga ko'ra, nutq madaniyati – bu nafaqat so'zlar, balki insonning ichki dunyosini, fikrlarini va axloqini ifodalash vositasi sifatida ham ahamiyatlidir. Nutq madaniyatining qadri esa shaxsiy va jamiyatdagi o'rni, axloqiy meyorlarga rioya qilish va ma'naviy rivojlanish bilan bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi. Nutq madaniyati quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

Grammatik va sintaktik to'g'rilik: Nutqda grammatika va sintaksis qoidalariga rioya qilish, ya'ni so'zlarni to'g'ri joylashtirish, vaqtlarni to'g'ri ishlatish va gaplarning mantiqiy tuzilishiga e'tibor qaratish.

Lug'at boyligi: Nutqning boy va to'g'ri lug'at bilan ifodalanishi, bu esa nutqni yanada ma'noli va ta'sirli qiladi.

Stilistik jihatlar: Nutqning estetik jihatdan boy bo'lishi, ya'ni nutqda xushmuomalalik, madaniy meyorlar va so'zlarning ta'sirchanligi.

Fonetik va imloviy to'g'rilik: So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va yozish, bu nutqning aniqligini va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Muloqotda madaniyat: Nutq madaniyati muloqotda madaniyatli bo'lishni, boshqalar bilan hurmatli va o'rganishga tayyor tarzda muloqot qilishni ham o'z ichiga oladi. Bu, o'z fikrini aniqlik bilan bildirgan holda, boshqalarning fikrini tinglash va hurmat qilishni anglatadi.

Nutq madaniyati o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlari, balki shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun ham muhimdir. Shuningdek, bu jamiyatda ijtimoiy integratsiya, o'z fikrini ifodalash va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish uchun zarur bo'lgan ko'nikmadir.

O'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish – bu ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning nafaqat akademik yutuqlariga, balki shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Nutq madaniyati nafaqat tilni to'g'ri ishlatish, balki o'quvchilarning fikrini aniq va mantiqan ifodalash, ijtimoiy muhiti bilan samarali aloqada

bo'lish, muloqotdagi etiket va meyorlarga amal qilishni o'z ichiga oladi. Maqolada o'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirishning samarali vositalari tahlil qilinadi va ushbu jarayonda ta'lim muassasalari va o'qituvchilarning o'rni ko'rsatiladi.

Nutq madaniyati, albatta, ta'lim jarayonida o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Nutqning to'g'ri va ma'naviy jihatdan boy bo'lishi o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlarini, balki ular o'zlarini jamiyatda qanday ko'rsata olishlarini ham belgilaydi. Nutq madaniyati o'quvchilarga:

O'z fikrini aniq ifodalash: O'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularga akademik ishlarni bajarishda va kundalik hayotda samarali muloqotda bo'lishda yordam beradi.

O'quvchilarning o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalash ko'nikmasi, nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Bu qobiliyatni rivojlantirish, o'quvchilarga o'z fikrlarini to'g'ri va tushunarli tarzda ifodalash imkonini beradi, bu esa ularning kommunikativ qobiliyatlarini yanada kuchaytiradi. O'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash o'quvchilarga turli vaziyatlarda muvaffaqiyatli muloqot qilish, samarali muhokama olib borish va boshqalar bilan fikr almashish imkoniyatini yaratadi:

Nutqni aniq ifodalashning ahamiyati shundaki, shaxsning tushunishi osonlashadi. O'quvchilar fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganishda, ular o'z g'oyalarini boshqalarga tushunarli tarzda yetkazishga muvaffaq bo'ladilar. Bu o'quvchilarga o'z fikrlarini so'zlar yordamida izohli, soddalashtirilgan va to'g'ri tushuniladigan holatda taqdim etish imkonini beradi. Aniq ifodalash orqali o'quvchilar o'zlarining nutqni samarali qilishadi va boshqalar tomonidan tushunilishini ta'minlaydi;

Muloqotda o'rnatilgan ishonchni ta'minlaydi. O'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash o'quvchilarga o'zlarini ishonchli va to'g'ri ifoda etishga yordam beradi. Ishonchli nutq nafaqat o'z fikrini ifodalashda, balki boshqalar bilan samarali muloqotda bo'lishda ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar, o'z fikrlarini aniq ifodalagan holda, jamiyatda o'zlarining o'rni va roli haqida aniq tushunchaga ega bo'ladi;

Muammolarni hal qilishda yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rganishda, ular muammolarni samarali hal qilish, qarorlar qabul qilishda va ijtimoiy vaziyatlarda aniq, lo'nda fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu ularga turli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishda mantiqiy va asoslangan yondashuvlarni qo'llashni o'rgatadi. Jumladan:

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantiradi. O'z fikrini aniq ifodalash faqat og'zaki nutqni emas, balki yozma nutqni ham rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rganish orqali yozma ishlar (esselar, insholar, xatlar)da to'g'ri va lo'nda tarzda fikrlar bildirishga o'rganadilar. Bu esa ularning yozma nutqida aniq fikrlar va mantiqiy bog'lanishlar bo'lishini ta'minlaydi;

Maqsadga yo'naltirilgan fikr bildirish. O'z fikrini aniq ifodalash o'quvchilarga qanday maqsadni ko'zlayotganliklarini aniqlashga yordam beradi. Aniq va lo'nda nutq fikrni qanday yondashuv bilan taqdim etish va qanday maqsadga erishish uchun ishlatilishini bilishning samarali usulidir;

Tahlil va natijalar. O'quvchilar fikrlarini maqsadga yo'naltirgan holda etkazishda muvaffaqiyat qozonadilar, bu esa ularning muloqotda va yozma ishlarda yanada aniqroq va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Boshqalar bilan samarali aloqada bo'lish: O'z fikrini aniq ifodalash, o'quvchilarga boshqalar bilan muloqotda bo'lishda o'zaro tushunishni ta'minlashga yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini muloqot jarayonida aniq va to'g'ri

ifodalash orqali boshqalarning fikrlarini eshitishga tayyor bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, muhokamalarni samarali olib borish, fikr almashish va jamiyatda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi;

O'quvchilarga turli mavzularda fikr bildirish va muhokama qilish imkoniyatini yaratish, ularni aniq va lo'nda fikrlarini ifodalashga o'rgatadi. Bu usul o'quvchilarni nafaqat nutq madaniyatini rivojlantirishga, balki turli mavzular bo'yicha fikr almashishga ham undaydi. Bu boradagi ishlarda yozma ishlarning ahamiyati katta. O'quvchilarga insholar, esselar, maqolalar yozish topshirilganida, ular o'z fikrlarini yozma ravishda aniq va mantiqiy tarzda bayon qilishga o'rganadilar. Bu yozma nutqni rivojlantirish uchun juda foydali metod hisoblanadi.

O'quvchilarni kun davomida muloqotga jalb qilish, ular o'z fikrlarini turli shakllarda ifodalash ham nutq madaniyatini shakllanishini o'rgatadi. Masalan, o'quvchilarni darsda yoki sinfda qisqacha ma'ruzalar qilish, o'z fikrlarini qisqa va lo'nda tarzda ifodalashga undash ham samarali bo'ladi.

O'quvchilarga boshqa odamlarning nutqini tahlil qilishni va ularning ifodalardagi mantiqiy xatolarni aniqlashni o'rgatish, o'z nutqlarini aniq, to'g'ri qilishda yordam beradi. Shu tarzda, o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganishlarida, ular nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishadilar, balki kundalik hayotda ham samarali va ma'naviy rivojlangan muloqot olib borishga qodir bo'ladilar. Bu esa, albatta, ularning jamiyatda o'z o'rnini topishga, boshqalar bilan samarali aloqada bo'lishga va o'z fikrlarini ishonch bilan bildirishga yordam beradi.

Muloqotda ma'naviy o'zlikni saqlash: Nutq madaniyati o'quvchilarga faqat bilim olishni emas, balki ijtimoiy-madaniy munosabatlar o'rnatishda ham yordam beradi.

Ijtimoiy integratsiya: O'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish orqali jamiyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan kommunikativ ko'nikmalarni egallaydilar.

O'quvchilar nutq madaniyatini o'stirishning vositalari:

Adabiyot o'qish va tahlil qilish: O'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda adabiyot o'qish muhim vosita bo'lib, bu orqali ular tilning go'zalligini, nutqning to'g'riligi va mazmunini yaxshiroq tushunadilar. O'quvchilarga klassik va zamonaviy adabiyotlarni o'qitish, ular orqali boy lug'atga ega bo'lishlariga yordam beradi. Tahlil qilish jarayoni esa, nutqni chuqur anglash va uni samarali ishlatishga yordam beradi.

Yozma ishlar va esselar: O'quvchilarga yozma ishlar yozish (esselar, insholar, xat yozish) orqali tilning grammatik va stilistik jihatlarini o'rganish imkoniyati yaratiladi. Bu metod

o'quvchilarning nutq madaniyatini faqat og'zaki emas, balki yozma tarzda ham rivojlantirishga yordam beradi.

Dialoglar va munozaralar: O'quvchilarga muntazam ravishda dialoglar va munozaralar o'tkazish, ularni turli mavzular bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilishga undaydi. Bu usul o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishga yordam beradi va ular o'z fikrlarini ishonch bilan ifodalashni o'rganadilar.

Til meyorlari va etiketi: Nutq madaniyatini shakllantirishda til meyorlari va etiketi haqida o'quvchilarga ma'lumot berish muhimdir. O'quvchilarga to'g'ri grammatika, imlo, fonetika va stilistika haqida tushunchalar berish, ularni nutq madaniyatining asosiy qoidalariga amal qilishga undaydi.

Tezkor fikr bildirish mashqlari: O'quvchilarga tezkor fikr bildirish, qisqacha, aniq va lo'nda ifodalashni o'rgatish ham samarali vosita hisoblanadi. Bu metod o'quvchilarning muloqotda tez va aniq javoblar berish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Multimedia vositalari: Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarga nutq madaniyatini o'stirishning innovatsion usullari ham mavjud. Masalan, audio va video materiallar, nutqning to'g'riligi va ifoda boyligini o'rganish uchun samarali vositalar hisoblanadi.

O'quvchilar o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga zarur bilimlarni berish bilan birga, o'quvchilarning nutq madaniyati bo'yicha qo'llanma va metodologiyalarni ishlab chiqishlari kerak. O'qituvchi o'quvchilarga nutq madaniyatini o'rgatish uchun:

Darslarni interaktiv va innovatsion usullarda tashkil qilish,

O'quvchilarning nutqini tahlil qilish va unga ijobiy fikrlar bildirish,

O'quvchilarni ijtimoiy jihatdan rivojlantiradigan faoliyatlarda ishtirok etishga undash,

Nutq madaniyati sohasida yangi metod va texnologiyalarni ishlab chiqish lozim.

Xulosa. Nutq madaniyatini rivojlantirish o'quvchilar uchun muhim ko'nikmalardan biridir va ularning umumiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirishning samarali vositalari va usullari ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. O'qituvchilar va ta'lim tizimi, o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun zaruriy sharoitlar yaratishi kerak. Nutq madaniyati – bu nafaqat tilni bilish, balki o'quvchilarning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishining ham muhim tarkibiy qismidir.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva B.A. O'zbek tili va nutq madaniyati: darslik. Samarqand: Ilm-fan, 2019.
2. Begmatov E., Qung'urov R., Tojiev Y., Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. T.: O'qituvchi, 1992.
3. Sattorov M.C. Nutq madaniyati asoslari// Til va adabiyot ta'limi. №5. 2021.
4. Кудряцев В.Д. Основа ораторского искусства. Изд-3. Иркутск: наука, 2021.
5. Шарипов Б.Ш. О литературном языке // Русский язык в национальных школах. 2022. № 1.
6. Ne'matov Q., Bozorov O. Til va nutq. - Toshkent: O'qituvchi, 1993. - 32 b. 28.
7. Nurmonov A. Nutqiy faoliyat va so'zlovchi shaxs \ Rahmatulla Qo'ng'urovning ilmiy merosi va o'zbek tilshunosligi masalalari. – Samarqand, 2008. – B.10-13.
8. Mahmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. Toshkent, 2009. - 188 b.
9. Karimov S., Jo'raev T. O'zbek tili uslubiyati va nutq madaniyati (bibliografik ko'rsatkich). – Samarqand: SamDU nashri, 2001. – 61 b.
10. Yuldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Filol. fan. dok. diss... -Toshkent, 2008. -B. 244.